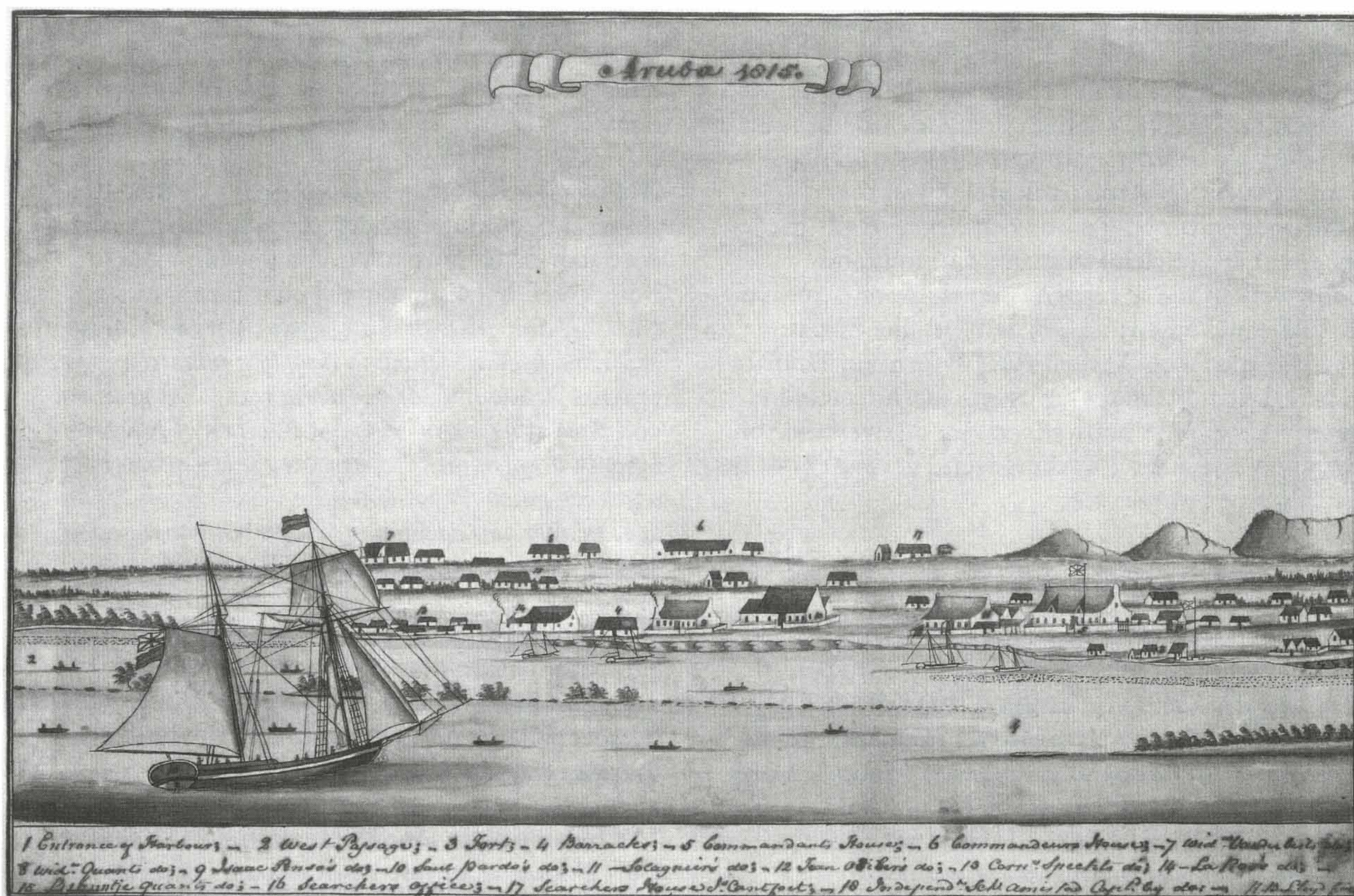
Aan het eind van de 18e eeuw ontstond aan de Paardenbaai geleidelijk een kleine handelsnederzetting die zou uitgroeien tot het dorp Oranjestad. Door de ontdekking van het goud in 1824 nam het scheepvaartverkeer nog aanmerkelijk toe. De omstandigheden leidden tot verzwaring en differentiatie van de bestuurstaken van de commandeur. Er moesten faciliteiten worden gecreëerd om schepen binnen te loodsen en in te klaren, om passagiers en immigranten te registreren, om belasting op handelsproducten te heffen en om het postverkeer te regelen. Volgens de historicus Johan Hartog zou het eerste zelfstandige bestuursgebouw aan de Paardenbaai tussen 1820-1830 zijn gebouwd. In 1806 is echter al sprake van een 'staetehuis'. Het wordt genoemd in verband met een ruzie tussen de Engelse bezetter en de toenmalige commandeur Govertsz Quant. De Engelsen hadden zijn buitenhuis op Ponton in dat jaar gesloopt en verboden hem nog langer voet in het *staetehuis* aan de baai te zetten.[5]
Dit is misschien het gebouw dat op de aquarel van de Engelsman R.B. Lloyd uit 1815 staat aangeduid als het *commandeurshuis*. Het vertoont grote overeenkomsten met het Curaçaose landhuis.
Het eerste bestuursgebouw zou volgens Hartog

GEZAGHEBBERSKANTOOR AAN DE PAARDENBAAI

"Gelukkig behoef ik slechts 50 tot 60 schreden te doen, om aan de woning van den kommandeur te komen. Deze staat in de deur, in zijn blaauwen rok, met een goud randje, en met een pookje, blinkend van koper, op zijde, welke alleen bij buitengewone gelegenheden worden aangedaan, mij af te wachten en te verwelkomen", schreef dominee G.B. Bosch nadat hij zijn schip in de Paardenbaai had verlaten. "De kommandeur ontvangt mij allervriendelijkst en minzaamst. Hij spreekt in dienzelfden krachtigen stijl dien een burgemeester of een president zich zoo gemakkelijk aanwendt (...) en eindigt met de uitnoodiging, om in zijne woning mijn intrek te nemen".[4]

Aquarel van R.B. Lloyd (1815). Het commandeurshuis nog met de Engelse vlag in top. Deze overheidsarchitectuur lijkt op het Curaçaose landhuis en stond model voor het markante Arubaanse 'stadscunucuhuis'. Collectie Plantage Zorg en Hoop.

Bron: Bouwen op de wind : architectuur en cultuur van Aruba / Olga van der Klooster en Michel Bakker, 2007, pp. 60-65, 115-116

Het gezaghebbershuis in 1924. Boven de openslaande deur in het midden prijkt het wapen met een gekroonde W. Koning Willem I was koning van 1813 tot 1840. Collectie Fraters van Tilburg.

echter tussen 1820 en 1830 zijn gebouwd. Dit zou dan het eerdere staetehuis moeten hebben vervangen. Het is echter ook mogelijk dat het staetehuis niet werd gesloopt, maar ingrijpend werd verbouwd om aan de uitgebreide bestuurstaken van de commandeur (de latere gezaghebber) te kunnen voldoen.
De dienstwoning van de commandeur, deze functie werd in de 19e eeuw omgedoopt tot gezaghebber waardoor ook de dienstwoning met kantoor op den duur gezaghebberskantoor werd genoemd, stond aan de baai in het verlengde van de Zoutmanstraat ter hoogte van het plein bij de rotonde. Destijds stond het dicht aan de kust in de eerste rij huizen. In architectuur onderscheidde het zich van belendende huizen alleen in omvang. Ten teken van bestuurlijk gezag stond er een vlaggenstok en een wachthuisje.[6] Voor Aruba heeft het gebouw een belangrijke rol vervuld. Tot 1930 was het 't kloppend hart van het eiland.
Het gebouw was een flink uit de kluiten gewassen stadscunucuhuis met een privé-woning en een kantoor. Door toenemende bestuurlijke functies en aanverwante zaken moest het verscheidene malen worden uitgebreid. De zuidgalerij aan de zijde van de Paardenbaai was in de 20e eeuw maar liefst 31,8 m breed! Een bestellijst van 1863 uit het landsmagazijn op Fort Zoutman lijkt de voorbode van een zeer ingrijpende verbouwing: 621 balken, 300 planken, 650 klinkers, 500 schepels kalk en 15 pond geeloker voor het kleurwassen van de gevels.[7] Op nog bestaande oude foto's zien we hoe het ten slotte is geworden. Het heeft een geknikt zadeldak met Oud-Hollandse pannen en bestaat uit een (verlengde) kernwoning met (verlengde) galerijen. Tegen de westzijde van de noordgalerij is een keuken met fogon. In het verlengde van de kernwoning aan de westzijde is een imposante regenbak.
Uit de bestellijst blijkt dat men ook bakstenen en klinkers toepaste, vermoedelijk voor het verharden van een binnenplaats en voor het opmetselen van dakkapellen en rondbogen.
Boven de openslaande deuren van het balkon prijkte het wapen met een gekroonde W, ten teken van de overheidsfunctie van het gebouw. De letter verwees naar een van de drie Nederlandse koningen die allen Willem heetten. Willem I was koning van 1813 tot 1840.
In tegenstelling tot de gangbare stadscunucuhuizen in Oranjestad, die doorgaans maar één bouwlaag en een zolder hebben, heeft dit gebouw nog een verdieping op de kern en op de zuidgalerij. De vertrekken op de begane grond zullen een openbare

functie hebben gehad. Die op de bovenverdieping behoorden mogelijk tot de dienstwoning. In het gebouw waren meerdere zaken ondergebracht, zoals een haven- en douanekantoor, een postdienst, de ijkkamer, het landsarchief en de kamer voor de ontvanger der belastingen en de administrateur.
In 1911 werden de openbare nutsvoorzieningen, zoals post- en telegraafverkeer al overgeheveld naar het nieuwe landskantorengebouw aan de Zoutmanstraat 1. Tot 1930-1931 diende het oude gebouw aan de baai nog als (dienst)woning én bestuurskantoor. Gezaghebber Wagemaker liet zijn dienstwoning in 1931 op de Klip bouwen. Dit is inmiddels vervangen door een nieuwe dienstwoning voor de Gouverneur van Aruba.
De oude dame aan de Paardenbaai werd omgebouwd tot marinierskazerne. In 1930 kondigde gouverneur B.W.M. van Slobbe tijdens een bezoek aan Aruba de komst van mariniers aan. Veel gelegenheid tot legering van deze troepen bestond er niet. Dertig mariniers onder leiding van detachementscommandant Jansen waren de eersten die in dat jaar de 'nieuwe' marinierskazerne betraden. Het zou tot 1938/1939 kazerne blijven. Het heeft na de mariniers nog onderdak verleend aan de Militaire Politie, een regulier politiebureau en in de oorlogsjaren ook aan het Rode Kruis en later nog aan de Gidsen en Verkenners. Een proces verbaal van 23 augustus 1947 verhaalt over ene Hendrik Johan Veltkamp die als Agent 1e klasse der Burgerpolitie tien dagen eerder op de gouvernementsstortplaats goederen van 'ex geïnterneerde vijandelijke onderdanen' heeft vernietigd of verbrand, die in de voormalige Marinekazerne waren opgeslagen. De opzichter bij het Departement van Openbare Werken, Jan Adriaans, was ervan getuige. De zorgvuldigheid van rapporteren is kenmerkend voor die tijd. Op de brandstapel gingen drie petroleumstoven waarvan één zonder oven, twee petroleumstelbranders, twee hanglampen, een schemerlamp, een rieten bank, enige lampen, enig keukengerei, enig aardewerk, een ledikant, een koffer, een tafeltje, een houten stoel en wat glaswerk. Een paar pakkisten, en houten stellages, drie van kistenplanken gemaakte tafels en wat snoer en elektrische fittingen ontsprongen de dans en werden aan het departement afgegeven. De priorin van het San Pedro Hospitaal kreeg de schoteltjes, twee bloemenvaasjes, een rookstel, 'vier bijzettafeltjes (incompleet)' en een wollen deken. In 1949 werd het gebouw afgebroken. Het gezaghebbershuis ligt bij oudere Arubanen nog in de herinnering als de oude *Marinierskazerne.*

LANDSKANTORENGEBOUW ZOUTMANSTRAAT 1

Het landskantorengebouw aan de Zoutmanstraat is tijdens het bewind van DOW-Curaçao tot stand gekomen. Het is geheel vrijstaand en wordt begrensd door de Zoutmanstraat aan de zuidzijde en de Wilhelminastraat aan de noordzijde. Vanaf de voorgalerij keek men destijds direct over de Paardenbaai uit. De kustlijn is pas in 1939 naar het zuiden toe verlegd. Op 10 september 1910 is de eerste steen gelegd. In het gezaghebberjournaal van de waarnemend gezaghebber Hendrik Johannes Beaujon, staat op die datum geschreven:
Heden is de eerste steen gelegd van de in de Oranjestad gebouwd wordende nieuwe kantoorlokalen. In den voorgevel heb ik ingemetseld een verzegelde flesch inhoudende een korte oorkonde luidende als volgt: ...

In het journaal zijn dan vijf open regels gereserveerd, maar deze zijn nooit ingevuld.
Op 25 maart 1911 heeft men het gebouw ten slotte met een feestje ingewijd. Waarnemend gezaghebber Hendrik Johannes Beaujon had voor de bouw enige Arubaanse werklui ingehuurd. De heer Teecklenburg zou het toezicht op bouwwerkzaamheden hebben gehad.[14]
Op de begane grond waren het postkantoor, het havenkantoor en de draadloze telegrafie. De batterijen daarvoor werden aangedreven door een windmolen aan de westzijde ter hoogte van de huidige rotonde. In de vier vertrekken op de eerste verdieping werkten onder meer de ontvanger der belastingen, de chef van het postkantoor, de ambtenaar van het openbaar ministerie en de scheepsmeter. Het gebouw heeft aan vele burelen onderdak geboden. Toen in 1930 gezaghebber Wagemaker zijn oude gezaghebberskantoor aan de mariniers moest afstaan, nam ook hij zijn intrek in dit gebouw. Daar kwamen het bevolkingsregister en de burgerlijke stand nog eens bij. Ook hield men er rechtszittingen waartoe een kleine raad- en rechtszaal was ingericht.

In 1936 volgde de Openbare Gezondheidsdienst. Het voormalige landskantorengebouw aan de Zoutmanstraat is eigenlijk een vreemde eend in de bijt. De architectuur heeft weinig navolging gekend. Feitelijk lijkt het op een in het groot uitgevoerde galerij waarbij de kernwoning is weggelaten. Het heeft twee bouwlagen en een zolder onder flauw hellend zadeldak. Het is op een plint geplaatst die het naar de kust aflopende terrein overbrugt. De goeddeels symmetrische gevels hebben een strenge horizontale en verticale ritmiek en een detaillering met invloeden van het neoclassicisme. Zo zijn de gevels sterk horizontaal en verticaal geleed en ze hebben een geprofileerde en gepleisterde gootlijst en fries. De gevelvlakken aan de noord-, west- en oostzijde zijn gesloten. De zuidzijde daarentegen heeft galerijen en daardoor een open karakter. Het zuidelijke dakschild is ter overdekking van de bovenste galerij doorgetrokken. De muren zijn opgetrokken uit kalkgesteente met een duidelijke koraalstructuur.
Ook tegenwoordig is het gebouw nog geschilderd in traditionele gouvernementskleuren:
okergeel in combinatie met groen en wit.
Het heeft in de loop van de tijd verschillende aanpassingen en wijzingen ondergaan. Een in het oog lopende wijziging betreft de trappen naar de verdieping. Tegenwoordig bevindt de trap zich aan de rechterkant van de galerij; lange tijd bevond zich aan de linkerzijde een spiegelbeeldig exemplaar.
De trappen waren oorspronkelijk van hout. De buitenste traveeën van de verdieping waren open en maakten deel uit van de galerij. In 2001 heeft men ter voorkoming van inbraak hekken geplaatst.

Het landskantorengebouw aan de Zoutmanstraat 1.
Bij de eerstesteenlegging op 10 september 1910 heeft men ook een verzegelde fles ingemetseld. Foto Olga van der Klooster.

De zijvleugel van het voormalig Militair Kamp aan de L.G. Smith Boulevard. Deze vleugel aan de Arnold M. Schuttestraat heeft nog lange tijd dienst gedaan als douanekantoor, tegenwoordig onderdeel van het bestuurskantoor. Foto Olga van der Klooster.

Het voormalige Militair Kamp aan de L.G. Smith Boulevard, het huidige Bestuurskantoor

Ook de teloorgang van de eens zo trotse reeks gebouwen van het Militaire Kamp Oranjestad aan de weg langs de haven staat in de archieven te boek. Zo schrijft op 26 april 1946 de Directeur van Openbare Werken aan de gouverneur dat de voormalige eetzaal van het kamp het best voor de door de heer De Veer aangeboden *f* 180.000 kan worden verkocht. In het collectieve geheugen van Aruba speelt met name ook de al eerder gebouwde ‘oude politiekazerne’ een rol. Menigeen denkt hieraan met weemoed terug. Delen van het kamp, waaronder het voormalig logeergebouw, zijn gespaard en worden nu gebruikt door de regering als bestuurskantoor.

De invoering van de Eilandenregeling op 14 maart 1951 was een belangrijke stap naar een zelfstandig Aruba. De verlangde bestuursdecentralisatie werd nu mogelijk. Dit vereiste wel een ruimere behuizing van de in omvang en diversiteit toenemende ambtelijke diensten. Het gezaghebbers- en bestuurskantoor aan de John G. Emanstraat uit 1936 was ondanks alle latere uitbreidingen te klein. Gezaghebber Kwartsz koos voor een verhuizing naar de kustlijn en ontruimde het militaire complex dat daar tijdens de Tweede Wereldoorlog in 1942-1943 was gebouwd als officiersmess en officiershotel. Het wordt begrensd door de Zoutmanstraat aan de noordzijde, de Arnold M. Schuttestraat aan de westzijde en de L.G. Smith Boulevard aan de zuidzijde. Hoewel als militair gebouw ontworpen, was het van begin af aan bedoeld om na beëindiging van de oorlog andere overheidsfuncties te huisvesten. Na de oorlog – feitelijk zelfs vanaf januari 1945 – werd het eerst nog als gouvernementslogeergebouw of

Een deel van het Militair Kamp werd later nog gebruikt als bioscooptheater De Veer. Foto André van der Klooster (1963).

pasanggrahan gebruikt. Op 25 februari 1953 werd het gebouw door de gezaghebber en de gedeputeerden in gebruik genomen. Andere diensten volgden. De lange vleugel aan de Arnold M. Schuttestraat heeft een tijd dienst gedaan als douanekantoor. De zuidelijke vleugel werd later bijgebouwd en vele wijzigingen en uitbreidingen volgden. Loggia's en open galerijen met kolommen werden gedicht en vensters veranderd.

Het oorspronkelijke ontwerp is afkomstig van de tekentafels van de Dienst Openbare Werken[14] en vertoont de typische stijlkenmerken van DOW-architectuur in de jaren veertig en begin jaren vijftig van de vorige eeuw. De ontwerpen werden ondertekend door C.W. Fernandes. Er is sprake van een voor het tropische klimaat ontwikkelde architectuur, onder meer herkenbaar aan de zogeheten klimaatgevels met diepe loggia's en galerijen, betonnen luifels, uitkragende venster- en deuromkaderingen, en houten shutters. Ook het richten van bouwvolumes op de wind en het gebruik van grote open ruimtes is kenmerkend. Dit resterende deel van het militaire complex kwam nagenoeg gelijktijdig tot stand met de andere gebouwen voor defensiedoeleinden aan de L.G. Smith Boulevard. Zo was er de eigenlijke kazerne met manschappen- en korporaalsverblijven, noodzakelijk geworden in verband met de invoering van de dienstplicht en de toegenomen sterkte door de aankomst van KNIL- artilleristen, een militair hospitaal, messes en ruimten voor de marechaussee. Verschillende delen hiervan konden nog enige tijd aan de slopershamer ontkomen en kregen een functiewijziging als politiekazerne, het bioscooptheater 'De Veer' of werden gebruikt als pakhuis of restaurant. Toch zou dit alles uiteindelijk gesloopt worden ten behoeve van een moderne shoppingmall. Nu is het huidige bestuurskantoor de laatste herinnering aan de door Tweede Wereldoorlog aangestuurde bouwactiviteiten aan de boulevard.

Noten

1. Bij Vlissingen in Zeeland bevindt zich eveneens een voormalig Fort Zoutman. Dit heette vóór 1814 nog Fort Lacoste. Dit als fort aangeduide werk was een aarden redoute in de vorm van een regelmatige zeshoek, die voorzien was van een natte gracht. Op de zeedijk vóór het werk konden vier vuurmonden worden opgesteld. Het werk werd in 1867 opgeheven. T. de Kruijf, Studiecommissie van de Stichting Menno van Coehoorn (red.), *Atlas van Historische Vestingwerken in Nederland, Zeeland*, Utrecht 2004.
2. G.B. Bosch, *Reizen in West-Indië*, deel 2, Utrecht 1836, pp. 51, 55-56.
3. ARA/NA, OAC tot 1828, inv.nr. 331, 13 april 1816.
4. Brief van de commandeur van Aruba Le Boye aan Zijne Excellentie de Vice Admiraal A. Kikkert. ARA, OAC tot 1828, inv.nr. 332, 1818 (jaar), map januari, brief 30 december 1817.
5. Smidt, Van der Lee en Schiltkamp, 1978, I, p. 473, publicatie 13 januari 1798.
6. Johan Arnold Zoutman (1724 op het huis Kantwijk bij Reeuwijk - 1793 te 's Gravenhage). Op twaalfjarige leeftijd trad Zoutman als adelborst in dienst bij de admiraliteit van Amsterdam. In 1779 werd hij door prins Willem V benoemd tot supernumerair schout-bij-nacht. Als zodanig onderscheidde hij zich in de slag bij Doggersbank (5 augustus 1781) tijdens de Vierde Engelse Oorlog. Eenmaal terug in het vaderland werd hij met eerbewijzen overladen: een gouden erepenning, een gouden degen en een jaarlijks inkomen van 2400 gulden. In de algemene geestdrift werden er zelfs zoutmanpenningen gedragen. Onder de indruk van het wapenfeit werd er bovendien een aanzienlijk 'vaderlandsch fonds tot aanmoediging van den zeedienst' bijeengebracht. Drie jaar nadien zou hier de Amsterdamse Kweekschool voor de Zeevaart uit ontstaan. Hij werd na zijn overlijden bijgezet in de grafkelder van zijn echtgenote Adriana Johanna van Heusden in de Nederlands Hervormde kerk te Geertruidenberg. Het Departement der Maatschappij tot Nut van het Algemeen richtte daar een gedenkteken voor hem op.
7. Zie voor de geschiedenis van de Toren Willem-III het hoofdstuk 'Voor de weg, het water en de lucht'.
8. B. de Gaay Fortman, 'Curaçao en onderhoorige eilanden 1816-1828', in: *West-Indische Gids*, jrg. 8-9, 1927-1928, passim.
9. Luc Alofs verwijst terecht naar de "tactiek van de 'verschroeide eilanden'" bij de herovering op de Engelsen. Zie voor verdere informatie over fort en *forti*: L. Alofs 1995.